

Catherine
Malabou

**Preispitivanje
uzajamne
pomoći**

NASLOV IZVORNIKA

Rethinking Mutual Aid — Kropotkin And Singer In Debate

* članak je izvorno objavljen 10. travnja 2020. na stranici fallsemester.org

PREVEO S ENGLESKOG

Ante Jerić

Zahvaljujemo se autorici na prijateljskom dopušenju da ovaj tekst objavimo u prijevodu.

Zagreb, travanj 2020.

CATHERINE MALABOU

Preispitivanje
uzajamne
pomoći

zamišljeni dijalog
Kropotkina i Singera

PREVEO
Ante Jerić

Otkako je započela trenutna zdravstvena kriza, na raznim su mjestima objavljena brojna razmišljanja o nužnosti uzajamne pomoći, solidarnosti i suradnje. Važno je da na samom početku primijetimo kako uzajamna pomoć, shvaćena kao pojam u punom smislu riječi, nije vremenski ograničen skup djelovanja kojega određuje urgentnost ove krize. U perspektivi najutjecajnijih mislilaca koji su se bavili ovim pojmom, uzajamna pomoć predstavlja istinski revolucionarni dinamizam, odnosno motor jedne, u potpunosti rekonstruirane, vizije društvenosti. Znamo da je uzajamna pomoć predstavljala jedno od najvažnijih teorijskih i praktičnih načela devetnaestostoljetnog anarhizma. Njegov istaknuti predstavnik bio je, znamo i to, Pjotr Kropotkin, autor glasovite knjige *Uzajamna pomoć: faktor evolucije* (1902).¹

Upustila sam se u dubinsko istraživanje ovog pojma kad sam započela pisati knjigu o filozofskoj dimenziji anarhije i anarhizma. Na rad na toj knjizi potaknuo me svojevrstan uvid u to da je anarhizam najplastičnija politička teorija dok god se drži daleko od nekog fiksiranog političkog nauka, dok god dogmatski ne uspostavi određen korpus doktrina, odnosno dok god ga sačinjava mnoštvo teorija i konkretnih praksi diljem svijeta. Plastičnost anarhizma, a posljedično i anarhizam same plastičnosti, ukazuje se u postajanju: plastičnost i anarhizam iznalaze vlastite forme dokazujući nužnost tih iznalazaka. Odsutnost načela (*an-arhija*) implicira proizvodnju prefigurirajućeg formalnog stvaranja i djelovanja.

Uzajamna pomoć jedna je među tim formama. Danas je nužno vratiti se na ishodište anarhizma kako bismo utvrdili njegovu političku vrijednost. Još jednom, uzajamna pomoć nije tek briga ili solidarnost. Ona se oslanja na *biološku* teoriju u sklopu evolucionizma. Kropotkin ju je definirao kao evolucijski trend i suprotstavio Darwinovom pojmu prirodne selekcije. Iako nije nijekao postojanje prirodne selekcije, Kropotkin je tvrdio kako nije točno da se živa bića isključivo međusobno natječu, već da ona uz natjecanje, kako bi preživjela, također pomažu jedna drugima.

Prije nego što razvijem ovu misao, moram primijetiti da je pojam uzajamne pomoći ismijavan i odbacivan zbog svojih korijena u biologiji. Kao prvo, procijenjen je kao odveć naivan, odveć uvjeren u to da postoji neka vrsta prirodne dobrohotnosti. Kao drugo, što je puno ozbiljnija zamjerka, pojam je proglašen opasnim zbog svog nagoviješćujućeg koketiranja sa sociobiologizmom prema kojem temelj politike treba potražiti u naturalizmu i esencijalizmu (Edward Wilson, *Sociobiologija: nova sinteza*, 1975). Kao treće, brojni su biolozi i etnolozi (navodno) pobili tezu o uzajamnoj pomoći time što su, još od kraja devetnaestog stoljeća pa sve do današnjih dana, na različite načine demonstrirali kako su svi oblici altruističnog ponašanja – bilo ljudskog bilo životinjskog – tek prikriiveni oblici sebičnosti. Mi drugima pomažemo samo onda kada to, na ovaj ili na onaj način, može koristiti nama samima (ili našim genima, usporedi s knjigom *Sebični gen* Richarda Dawkinsa).

Altruizam. To je ključni pojam koji je povezan s pojmom uzajamne pomoći. Kropotkin ne govori često o altruizmu, no čitatelji njegove knjige shvaćaju da se njegova analiza često oslanja na taj pojam. Moram također napomenuti da “altruizam”, termin koji je skovao Auguste Comte, nikad nije postao, ako ostavimo po strani neke anglosaksonske moralne teorije, kanonski filozofski pojam. Altruistično ponašanje možemo definirati kao “ponašanje [pojedince] koje koristi drugima na štetu [tog pojedinca]”. Jasno je da uzajamnu pomoć možemo smatrati najvišim oblikom altruističnog ponašanja. Još jednom, na altruizam, a posljedično i na uzajamnu pomoć, filozofi nisu obraćali dovoljno pozornosti. O tim pojmovima nema ni spomena u, primjerice, Levinasovoj etici.

Te se pojmove redovito smatralo odveć naivnima, odveć simplificirajućima i esencijalističkima.

Biolozi su se, između sebe, složili da su neka ponašanja životinja altruistična: primjerice, dijeljenje hrane ili međusobno timarenje kod majmuna. No, po njihovom mišljenju, altruistična su ponašanja u pravilu *recipročna*. Pomaganje drugima je moguće samo na temelju očekivanja da će nam drugi zauzvrat pomoći. Srodnički altruizam (žrtvovanje pojedinca radi opstanka svojih srodnika, ponašanje koje poboljšava izgleda moje djece za preživljavanje i razmnožavanje) i grupna selekcija (opstanak neke skupine na štetu neke druge skupine) najpoznatiji su oblici altruističnog ponašanja. Poslije su ekonomisti poput Roberta Axelroda ustanovili da je formalni uzorak altruizma naprosto “milo za drago”.

Došlo je vrijeme da preispitamo trenutnu poveznicu između uzajamne pomoći i altruizma. Želim sučeliti Pjotra Kropotkina i Petera Singera – dva, najblaže rečeno, vrlo različita mislioca – zbog toga što obojica tvrde da postoji i *nerecipročni altruizam*. Izvjesno je da uzajamna pomoć, onakva kakvom ju je osmislio Kropotkin, implicira suspendiranje reciprocnosti. Nerecipročni altruizam također je osnova *efektivnog altruizma*, pokreta čiji je najglasovitiji teoretičar Peter Singer.

Kao što sam već rekla, ova dva mislioca nemaju puno toga zajedničkoga. Kropotkin upisuje svoju teoriju uzajamne pomoći u anarhističku kritiku kapitalizma. Singer, naprotiv, ne napada kapitalizam. Njegov efektivni altruizam je put prema skromnom i privremenom ublažavanju posljedica neučinkovitosti vladâ u rješavanju problema ekstremnog siromaštva i prekarnosti. Ne radi se tu o osporavanju vladâ kao takvih. Osim toga, [Singer smatra] da kapitalizam nije u sukobu s uzajamnom pomoći i altruizmom. Superboga-taši poput Billa Gatesa ili Georgea Sorosa uistinu pomažu time što daju velike svote novca dobrotvornim ustanovama i organizacijama za zaštitu okoliša. Singer piše: "(...) Efektivni altruizam obično ne vrednuje jednakost zbog nje same, već zbog njezinih posljedica. A nije baš izvjesno da bi bogaćenje bogatih bez daljnjeg osiromašivanja siromašnih imalo, gledajući cjelinu, loše posljedice. Bogaćenje povećava sposobnost bogatih da pomognu siromašnima. Neki od najbogatijih ljudi na svijetu, uključujući Billa Gatesa i Warre-

na Buffeta, pomagali su te su time postali, gledajući samo iznose novca koji su razdijelili, najveći efektivni altruisti u ljudskoj povijesti (...) Ne bi bilo tako lako dokazati da je kapitalizam više ljudi otjerao u ekstremno siromaštvo nego što ih je iz njega izbavio; dapače, možemo na temelju dobrih razloga smatrati da je slučaj upravo obrnut.”² U nekoliko svojih knjiga Singer spominje Kropotkina, no samo kratko i u prolazu. Singer se, jasno, nikad ne bi deklarirao kao anarhist – iako bismo o tom pitanju mogli i trebali raspravljati.

Bez obzira na to, smatram da Kropotkin i Singer dijele puno više toga nego što se na prvi pogled čini. Njih dvojica imaju barem jednu zajedničku osobinu: oni su, bar koliko je meni poznato, *jedina dva mislioca koja su osmislila sponu između biologije, etike i politike. Sponu koja nikad nije bila tek elaboracija biologizma.* Tu sponu za Kropotkina predstavlja *uzajamna pomoć*, a za Singera *efektivni altruizam*. Uzajamnu pomoć Kropotkin vidi kao evolucijski trend, dok Singer efektivni altruizam vidi kao racionalni račun koji *sljedi* iz biološke evolucije. Ovom se temom bavim sada zato što mislim da je preispitivanje političkog potencijala biologije – koje, ponavljam, nije pokušaj da se politici pripiše biološka osnova – postalo urgentan problem. Sistematična kritika biopolitike, kako sam pokušala pokazati u drugim tekstovima, postala je nedostatna za konceptualizaciju točke susreta područja evolucijskog i područja povijesnog, točke koja strukturira, na različite načine i u različitim stupnjevima, *sva živa bića*.

Promijenit ću poredak izlaganja i krenuti od Singerove vizije ove točke susreta, a potom ću se vratiti Kropotkinu.

Singer efektivni altruizam ne smatra pitanjem velikodušnosti, već pitanjem računa. “Efektivni altruizam” jedna je od grana utilitarizma. Njemu je stalo do “maksimiziranja sreće” na osnovi jednakog uvažavanja interesa. “Trebali bismo pridati sličnu važnost sličnim interesima.”

Što bi onda značilo maksimiziranje sreće? “Efektivni altruizam”, piše Singer, “zasniva se na vrlo jednostavnoj ideji: trebali bismo činiti najviše dobra što možemo.”³ Efektivni altruizam je “projekt upotrebe dokaza i razuma s namjerom da shvatimo kako najviše možemo biti od koristi drugima i kako da djelujemo na toj osnovi.”⁴ Što je *dobro*? “Dobro je sve ono što sprečava patnju i smrt uzrokovanu neizvjesnim uvjetima života. A sprečavanje u prethodnoj rečenici implicira davanje. Ili, preciznije, stjecanje da bi se dalo. “Stjecanje da bi se dalo poseban je način činjenja dobra.”⁵ Načelo je prividno jednostavno: ljudi iz bogatijih zemalja trebali bi davati novac ljudima iz siromašnijih zemalja. I to bez bilo kakve kontrole iz nekog centra.

Efektivni altruisti daju samo strancima, ljudima koje osobno ne poznaju, kako kao davatelji ne bi očekivali ništa zauzvrat. “Istinski, neregipročni altruizam prema strancima je nešto što postoji.”⁶ Jasno je i to da je efektivni altruizam način borbe protiv osobnog interesa: “[efektivni altruisti] spremni su se od-

reći protuusluga koje obično dominiraju našim životima”.⁷

Prije nego što detaljnije analiziramo proces davanja, istražimo njegov odnos s biologijom. Srodstvo ili grupni altruizam formiraju, kako objašnjava Singer, biološki “krug” recipročnosti (ili “bliskosti”). Istina je da je recipročni altruizam biološki upisan u vrstama. Nerecipročni altruizam, prema tome, implicira širenje tog kruga. U kojoj mjeri nerecipročni altruizam, kao i mogućnost takvog širenja, počiva na biološkim temeljima? To su fascinantna pitanja koja Singer postavlja u knjizi *The Expanding Circle: Ethics, Evolution and Moral Progress* koja je prvi put objavljena 1981. godine, a otad je, pa sve dosad, redovito dopunjavana i ponovno tiskana.

Je li efektivni altruizam nastavak recipročnog altruizma koji je shvaćen kao biološki trend? I da i ne. Za širenje kruga zaslužan je *razum*. A razum je, mora se priznati, prvobitno biološki fenomen, rezultat evolucije. No u isto vrijeme, pojava razuma označava raskid kontinuiteta unutar kontinuiteta evolucije. Taj raskid nije naprosto čisti rez, radije recimo da se radi o ekspanziji, o otvaranju. “Razumno biće može uvidjeti da je ono član grupe koja je samo jedna među brojnim grupama i koja, iz nepristrane točke gledišta, nije nimalo važnija od drugih. To biće također može svoja altruistična nagnuća, ranije ograničena na vlastite srodnike i grupu, rastegnuti u širi krug. Biološke teorije evolucije altruizma posredstvom rodbinskog odabira, recipročnosti i grupne selekcije možemo

proglasiti kompatibilnima s postojanjem nerekipročnog altruizma prema strancima ako one mogu prihvatiti ovu potonju vrstu širenja kruga altruizma.”⁸ Čini se da je pojava razuma diskontinuirani kontinuitet. Vidimo da ideja “širenja” implicira kako raskid s biologijom, tako i očuvanje biologije. Mogli bismo okarakterizirati širenje kruga kao hegelovsko nadilaženje (*Aufhebung*).

Racionalni račun istodobno je nastavak i metamorfoza inicijalno mutualističkog biološkog trenda. Širenje kruga implicira da bi dar trebao koristiti ne samo racionalnim bićima, već i “životinjama, biljkama, [ili možda] čak [i] planinama, stijenama i potocima [...]”⁹

O čemu govorimo kad govorimo o altruističnom računu?

- 1) Maksimiziranje sreće, kaže Singer, znači maksimiziranje učinaka dara izračunavanjem broja ljudi kojima će on koristiti i odabirom najvećeg broja ljudi svaki put. “Toby Ord je pružio još jedan primjer razlike u troškovima između pomaganja ljudi u bogatim zemljama i pomaganja ljudi na drugim područjima. Možda ste primili molbe za donacijama od dobrotvornih organizacija iz bogatih zemalja koje slijepim ljudima osiguravaju pse vodiče. To zvuči kao projekt koji biste trebali podržati – sve dok god ne razmotrite troškove i druge organizacije kojima biste također mogli uputiti donacije. Pas vodič za jednu osobu u Sjedinjenim

Američkim Državama košta otprilike četrdeset tisuća dolara; najveći dio troškova odlazi na obuku psa i njegovog budućeg vlasnika. No, trošak prevencije sljepila prouzrokovanog trahomom, najčešćeg oblika sljepila čiji je razvoj najlakše spriječiti, kreće se u rasponu od dva-deset do sto dolara. Ako počnete računati, vidjet ćete da birate između toga da pružite jednoj osobi psa vodiča i toga da spriječite od četristo do dvije tisuće slučajeva sljepila u zemljama u razvoju.”

- 2) Određivanje i izračunavanje koliko možete dati.
- 3) Izračunavanje najhitnijeg problema i određivanje koja je dobrotvorna ili nevladina organizacija najpouzdanija.
- 4) Postavljanje granica: “Trebali bismo davati sve dok ne dođemo do razine granične korisnosti, odnosno do razine na kojoj bismo nastavkom darivanja uzrokovali onoliko patnje, nama samima ili ljudima koji ovise o nama, koliko bismo ublažili našim darom”. Radi se o granici onkraj koje bi naše davanje postalo kontraproduktivno.¹⁰

Singer dodaje: “Istina je da efektivni altruisti češće govore o broju ljudi kojima mogu pomoći nego o pomaganju određenim pojedincima.”¹¹ “Sukladno zaključcima koje sam upravo izložio, mnogi od najistaknutijih efektivnih altruista su ili obrazovani ili naročito talen-

tirani u područjima koja zahtijevaju apstraktno razmišljanje, poput matematike i računarstva.”¹² “Moj najdraži primjer kombinacije efektivnog altruizma i matematičke pismenosti je internetska stranica Counting Animals koja ima podnaslov ‘Mjesto za ljude koji vole životinje i brojeve.’”¹³

Singer definira matematički moral, da se tako izrazimo, koji je utemeljen na jednakom uvažanju interesa i usredotočen samo na posljedice.¹⁴ U tom smislu možemo reći da je on “efektivan”.

Efektivni altruisti trebali bi “živjeti skromno i donirati veliki dio svog dohotka – često puno više od tradicionalne desetine – najučinkovitijim dobrotvornim organizacijama; istraživati i raspravljati s drugim ljudima koje su dobrotvorne organizacije najučinkovitije ili se oslanjati na istraživanja koja su proveli nezavisni evaluatori; birati karijere u kojima mogu najviše zarađivati, ali ne kako bi sami živjeli raskošno, već kako bi mogli činiti više dobra; razgovarati s drugima o davanju, licem u lice ili putem interneta, kako bi se ideja o efektivnom altruizmu proširila; donirati dio svog tijela – krv, koštanu srž ili čak bubreg – nekom strancu”.¹⁵ Efektivni altruisti moraju se zapitati: “Kako mogu u najvećoj mogućoj mjeri reducirati patnju u ovom velikom univerzumu patnje?”¹⁶

Selekcija i natjecanje među živim bićima i vrstama nisu jedini zakoni evolucije: to je Kropotkinova temeljna tvrdnja.

Među živim bićima postoji prirodna tendencija prema solidarnosti i suradnji. Takav nazor ne proturječi nazorima Darwina samoga. U *Podrijetlu čovjeka* Darwin sam je priznao postojanje tendencije prema solidarnosti. No, taj nazor proturječi socijalnom darvinizmu koji je, prema Kropotkinu, zasnovan na hobsovske viziji društva, odnosno stanju trajnog rata i natjecanja. Zaštita od neprijatelja, nužnost opstanka, jedinstva i međusobna podrška u korist zajednice – to su razlozi uzajamne pomoći. U prvom dijelu svoje knjige, Kropotkin analizira ponašanje mrava i pčela, zajedničku zaštitu sustava među pticama, ždralovima i papagajima. Spominje jedinstvo ptica tijekom migracija, način na koji se vukovi udružuju prilikom lova i mnoge druge primjere.

Kropotkin radi na radikalnoj transformaciji filozofske jezgre anarhizma. Čini to na takav način da kao “život” promiče ono što Yasuke Katakura naziva “načelom postajanja koje uvijek-već postoji kao mnoštvo i u mnoštvima, i to ne samo u Europi, već i u drugim područjima svijeta”.¹⁷

Geograf Kropotkin svoju je teoriju razvio na osnovi opažanja koja su nastajala tijekom njegovih terenskih istraživanja u Sibiru i Mandžuriji. Tamo je otkrio da su mnoge životinje bile sposobne preživjeti

ekstremno teške životne uvjete dok su lutale ogromnim teritorijima koji nisu bili podijeljeni umjetnim granicama. Ono što Kropotkin naziva “uzajamnom pomoći” nije tek suradnja, već nešto fundamentalnije — tip odnosa koji omogućuje opstanak malenih varijacija kod pojedinaca (dok je Darwin tvrdio da se varijacije objašnjavaju selekcijom koja vodi prema eliminaciji onih najslabijih). Katakura s pravom tvrdi: “Nasuprot široko rasprostranjenom nazoru da se anarhizam oslanja na vjerovanje u temeljno dobru narav Bića ili Pojedinca, uzajamna pomoć ne utemeljuje supstancu života, već samo kontingentni, dinamični odnos između živih bića, koji uvijek prethodi pojedincima, koji formira nekog pojedinca i štiti njegovu varijaciju (...) Ukratko, očuvanje prethodnosti vodi prema kreaciji skupa novih stanja i uvećanju raznolikosti. U Kropotkinovoj teoriji, povratak drevnoga omogućuje stvaranje mnoštvenosti.”¹⁸

U drugom dijelu knjige, Kropotkin analizira društvenu sudbinu uzajamne pomoći napuštajući svijet životinja kako bi proučio ljudsko ponašanje. On opisuje mnoštvo egalitarnih socijalnih formi u suvremenom svijetu: klanove, gilde, seoske zajednice, poljoprivrednu suradnju, sindikalizam, itd. Sve su to društveni oblici uzajamne pomoći. Ovi oblici opiru se, i rekreiraju, svaki put kad ih se napadne. Takav napad bio je razvoj kapitalizma i s njime povezano jačanje državnih hegemonija na europskom i drugim prostorima.

Kropotkin ne kaže da je ove rezistentne egalitarne oblike “odredila biologija”, odnosno da su oni samo preostaci iz naše životinjske prošlosti. Ovi oblici svjedoče o *historizaciji biološkoga* buduću da čine vidljivom točku kontakta između prirode i društva koja djelomično briše granice između evolucije i povijesti. “Tendencija prema uzajamnoj pomoći kod ljudi starog je porijekla, duboko je isprepletena s minulom evolucijom ljudske vrste tako da ju je čovječanstvo održalo do današnjih dana, unatoč svim povijesnim previranjima.” Ta je tvrdnja često bila krivo shvaćena. Njom se ne tvrdi da su društveni oblici suradnje i mutualizma utemeljeni na biološkom trendu, odnosno da se tu radi o evoluiranim izrazima životinjskog ponašanja. Ovdje je opet u pitanju [istovremeni] kontinuitet s biologijom i raskid s njom. Kropotkin zapravo tvrdi da ne može postojati povijest bez svijesti o povratku prethodnosti. Primitivni oblici uzajamne pomoći nisu instinktivni već djeluju kao određena vrsta *pamćenja* bez kojeg povijest ne bi bila moguća. Bilo je, naravno, raskida s ovom prošlošću. O tome svjedoče pojava kapitalizma ili propast malih zajednica tijekom nastanka i širenja trenutno dominantnih, uniformnih, gigantskih industrijskih gradova. No sjećanja na stanje koje je prethodilo kapitalizmu nikad nisu izgubljena. Subjekt uzajamne pomoći u suvremenim društvima su “anonimne mase”. Kropotkin u knjizi *Moderna znanost i anarhizam* piše: “Svu društvenu zaštitu, sve oblike društvenog života u plemenu, komuni, srednjovjekovnim gradovima

republikama; sve oblike međuplemenskih, a kasnije i međupokrajinskih odnosa iz kojih se naknadno razvilo međunarodno pravo; sve oblike uzajamne podrške i sve institucije za održavanje mira – uključujući porotu kao ustanovu – razvio je kreativni genij *anonimnih masa*. Svi su se zakoni u svakom dobu, uključujući i naše, uvijek sastojali od ista dva elementa: prvog koji je fiksirao i kristalizirao određene oblike života koji su bili univerzalno prepoznati kao korisni; i drugog, nadgradnje – ponekad samo lukave klauzule, vješto prokrijumčarene s namjerom da se ustanovi i osnaži sve veća moć plemića, kraljeva i svećenika – koja ih je sankcionirala.”¹⁹

“Anonimne mase” organiziraju otpor političkim hegemonijama ne zato što njih pogoni tvrdoglavost, nesusjesni prirodni trend, već zato što se prisjećaju prošlosti *bez da su je nužno morale upamtiti*. Biološki život je specifičan oblik prisjećanja onog što je prošlo i zbog toga je on uvijek-već povijestan.

Singer i Kropotkin smatraju da efektivni altruizam, odnosno uzajamna pomoć, nemaju ništa zajedničko s ljubavi, krivnjom, empatijom ili milosrđem. Oni se zasnivaju na logici života.

Nisam u ovom tekstu mogla analizirati brojne razlike i nekompatibilnosti između Singera i Kropotkina. Moj je cilj u konačnici da, uz pomoć ovih mislilaca, ustvrdim kako za sobom ne možemo ostaviti biološku dimenziju solidarnosti.

Trenutna je pandemija predmet mnogih filozofskih analiza koje se u velikoj mjeri oslanjaju na Foucaultov pojam biopolitike. Mnogi mislioci tvrde da je krizni menadžment – uvjeti restrikcija, trijaža, manjak materijala, cinizam svjetskih vođa – rezultat biopolitičkih tehnika governamentalnosti putem koje se pojedince diljem svijeta kontrolira, iskorištava, normalizira i zauzdava. Bilo bi, naravno, teško reći da to nije istina. No ja želim ustvrditi da ove analize “život” razumiju kao nešto pasivno i u potpunosti izloženo kontroli i “izvanrednom stanju”. Potencijal života za otpor takvom zarobljavanju nikada se ne razmatra. Razne manifestacije uzajamne pomoći, čijem pojavljivanju upravo svjedočimo, izrazi su tog potencijala. Postoji biološki otpor biopolitici koji je u isto vrijeme empirijski i politički. Uzajamna pomoć je biološki spomenik potajice podignut u našim životima putem pamćenja naslijeđenih oblika jednakosti. Život nije pasivna, slijepa i mračna dimenzija bivanja koju mo-

gu prosvijetliti tek kultura, jezik i raskid s biološkim determinizmom. Moj rad posvećen mozgu naučio me je da je nemoguće razdvojiti područja biološkog i simboličkog, povijesnog i epigenetskog.

Dakle, potrebna nam je jedna reformulacija ljudskih prava u kojoj bi prisjećanje na našu prethodnu biološku prošlost našlo svoj izraz i formulaciju. Provizorno: “Svi ljudi **epigenetski** su rođeni slobodni i ravnopravni u dostojanstvu i pravima. Obdareni su razumom, savješću i **pamćenjem** te su dužni jedni druge susretati u duhu bratstva.”

- 1 Kropotkin, Piotr, *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, 1902, PDF *Anarchist Library*.
- 2 Singer, Peter, *The Most Good You Can Do, How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*, Yale Library, 2015, 50.
- 3 *The Most Good You Can Do*, *op. cit.*, vii.
- 4 MacAskill, William, "Effective Altruism An Introduction", (*Essays in Philosophy*: Vol. 18: No. 1).
- 5 *The Most Good You Can Do*, *op. cit.*, 55.
- 6 Singer, Peter, *The Expanding Circle, Ethics, Evolution and Moral Progress*, Farrar, Straus and Giroux, 1981, 134.
- 7 *The Most Good You Can Do*, *op. cit.*, 85.
- 8 *Ibid.*, 135.
- 9 *Ibid.*, 120.
- 10 *Ibid.*, 241.
- 11 *Ibid.*, 89.
- 12 *Ibid.*
- 13 *Ibid.*
- 14 *Ibid.*, 79.
- 15 *Ibid.*
- 16 *Ibid.*, 94.
- 17 Katakura, Yusuke, "Actualité de l'évolutionnisme anarchiste de Kropotkin", online.
- 18 *Ibid.*, 5.
- 19 Kropotkin, Piotr, *Modern Science and Anarchism*, PDF, *Anarchist Library*.

AUTORICA: Catherine Malabou

NASLOV: Preispitivanje uzajamne pomoći

— zamišljeni dijalog Kropotkina i Singera

IZDAVAČ: Multimedijalni institut

Preradovićeva 18

HR-10000 Zagreb

TELEFON: +385[0]14856400

E-MAIL: miz@miz.hr

URL: www.miz.hr

PRIJEVOD: Ante Jerić

REDATKURA: Ivana Pejić, Igor Marković, Petar Milat

OBLIKOVANJE: Dejan Dragosavac Ruta

PISMO: Bara [Nikola Đurek/tptq]

— elektronska publikacija

Zagreb, travanj 2020.